

ВЛАСТИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

У статті розглянуто питання впливу суб'єктивного чинника на правову систему суспільства. Висвітлено роль соціальної структури соціально-правової системи, значення соціально-правового статусу суб'єктів, статусно-рольової структури правової системи. Визначено регуляторну роль у соціальному механізмі правової системи її суб'єктивної складової.

Ключові слова: суб'єкти соціально-правових відносин, соціальні механізми правової системи, соціально-правовий статус, соціально-правова роль, соціально-правові відносини, соціально-правова система, соціально-правова держава.

У регулюванні правової системи важливе значення мають діяльність та якості суб'єктів соціально-правових відносин. Наявність у соціальному механізмі правової системи соціальних суб'єктів: особистостей, громадян, соціальних груп, об'єднань громадян, держави – зумовлює те, що кожен із них здобуває певне (бажане) місце (становище) у системі соціально-правових відносин, тобто відповідний правовий статус. Як зазначає М. Мотузов, різноманітність зв'язків права й особистості найбільш широко можна охарактеризувати через поняття правового статусу, у якому “відображено всі основні аспекти юридичного буття індивіда: його інтереси, потреби, відносини з державою, соціальні запити та їх задоволення” [1, с. 145].

Включення соціальних суб'єктів до правової системи є предметом наукової дискусії. Адже деякі вчені не зосереджують уваги на соціальних суб'єктах у правовій системі, включаючи до її складу систему права, правову політику, правову ідеологію, юридичну практику, норми, принципи міжнародного права, норми міжнародних договорів, інші соціальні норми (мораль, традиційні норми, норми громадянських об'єднань, санкціонованих державою, а також правові прецеденти) [2, с. 10]. На наш погляд, такий підхід обмежує розуміння правової системи. Актуальність включення суб'єктивних чинників до вивчення правової системи зумовлена також активізацією вживання концепту “соціально-правова держава” для характеристики сучасного суспільства.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз структури, властивостей та значення суб'єктів соціально-правових відносин у правовій системі.

Соціально-правову тематику широко висвітлено в працях класиків правознавства. Обґрунтування правових засад суспільного життя, інституціоналізації правових відно-

син та їх ролі в суспільному житті здійснено А. Арно, Є. Ерліхом, Ж. Карбоньє, Р. Паундом; російськими та українськими правознавцями: З. Гафуровим, Ж. Гурвічем, Л. Петражицьким, М. Тимашевим та ін. Досвід вивчення сутності правової держави накопичено в наукових працях Й. Васьковича, В. Тертишника, Ю. Шемшученка та ін. Природу правової системи розглядали в своїх працях Г. Варданянц, В. Копейчиков, Л. Луць, М. Малишко, А. Малько, Н. Матузов, В. Погорілко та ін.

Головну регуляторну роль у соціальному механізмі правової системи відіграють суб'єкти соціально-правових відносин, які, маючи певні соціально-правові статуси й виконуючи відповідні їм соціально-правові ролі, забезпечують функціонування статусно-рольової структури правової системи. Як соціальних суб'єктів, які можуть суттєво впливати на стан правової системи, доцільно розглядати громадян, об'єднання громадян і державу.

У контексті соціально-правової парадигми можна визначити **громадянина** як людину, яка мешкає на території певної держави, підпорядковується її законам і нормам, має формально зафіксований соціально-правовий статус, що визначає її права й обов'язки, є суб'єктом суспільних, зокрема соціально-правових, відносин та усвідомлює свою роль у збереженні й примноженні суспільних надбань.

Таке розуміння сутності поняття “громадянин” дає можливість виокремити такі його характерні ознаки, як: належність до певної держави, а точніше, проживання на території певного населеного пункту (села, району, міста тощо) країни; визнання законів та норм (правових, моральних), що властиві або домінують у соціальній спільноті населеного пункту чи соціуму країни, і підпорядкування їм у процесі своєї життєдіяльності; наявність формально зафіксованого соціально-правового статусу, а точніше, визначення соціально-демографічних, соціально-професійних, соціально-етнічних, полі-

тичних та інших даних у документах, які засвідчують особу; наявність певних суспільних зв'язків і соціально-правових відносин у різних сферах реалізації соціально-особистісних ролей: родинній, економічній, політичній, культурній, спортивній тощо; усвідомлення значущості національних надбань (історичних, культурних, природних, моральних тощо) та участь у їх збереженні й примноженні.

Правознавці дотримуються думки, що "соціальний та правовий статуси співвідносяться як зміст і форма" [1, с. 145]. З таким положенням не можна не погодитися, оскільки соціальність є невід'ємною основою права. Г. Варданянц підкреслює, що сам феномен права у своїй ґенезі є соціальним, а відтак, "соціальність права – не даність, але особливий стан правового буття, за якого поруч з буттям права з'являється ще й буття в праві, досягнення якого – одне з головних завдань правового регулювання" [3, с. 18]. Отже, кожна людина, яка має певний соціальний статус, одночасно має й відповідний їй соціально-демографічним, територіальним, політичним, трудовим, сімейним та іншим якостям і характеристикам правовий статус, отримуючи завдяки йому певні правові межі свободи й обмежень. Тобто соціальний статус кожної людини певною мірою визначає її правовий статус, тоді як правовий визначає й розвиває її соціальний статус.

Практично всі соціальні суб'єкти правової системи здатні усвідомлювати себе дійовими акторами правової системи, сприймати, оцінювати правову реальність, формувати своє ставлення до неї й здійснювати правову поведінку в межах правових норм. Оскільки саме право передбачає наявність суб'єкт-суб'єктних (рівноправних) відносин, то між громадянами, негромадянами та державою як суб'єктами правової системи формуються й реалізуються постійні взаємодії різноманітного характеру, які, ґрунтуючись на праві, трансформуються в соціально-правові відносини.

Думку правознавців про те, що "суб'єкт права повинен визнаватися елементом правової системи тоді, коли він наділений правосвідомістю і має можливість здійснювати юридичну діяльність" [4, с. 10], можна доповнити тим, що він мусить мати певний соціально-правовий статус і виконувати відповідно до нього соціально-правову роль.

Усі суб'єкти соціально-правових відносин: особистості, громадяни, держава, соціальні групи й об'єднання громадян, – маючи певні соціально-правові статуси в суспільстві, спрямовують свою діяльність на реалізацію власних особистісних, групових, державних інтересів у межах існуючого правового та законодавчого поля, а решта тих, хто має владні функції, регулюють суспільні відносини, визначаючи місце й роль інших, контролюючи виконання ними своїх функцій.

Соціальні відносини є атрибутом усіх без винятку соціальних сфер суспільства, вони можуть мати як формалізований, тобто унормований (юридично визначений), так і неформальний характер. Унормовані (юридично визначені) соціальні відносини у правознавчій науці мають назву "право-відносини", однак, на нашу думку, вони не повною мірою відображають зміст відносин у соціально-правовій державі, які існують у її інституціонально-правовому просторі. Тому вважаємо, що доцільним є використання поняття "соціально-правові відносини", які являють собою ціннісно-унормовану та функціональну сукупність взаємозв'язків між різними соціальними суб'єктами (окремими індивідами, групами, спільнотами, установами, державами тощо) соціально-статусної структури суспільства стосовно ставлення до права й закону і є основним способом вияву, трансформації та реалізації соціальності, що формується між ними в процесі правової поведінки й правової діяльності.

Основними закономірностями соціально-правових відносин є такі: детермінантою їх виникнення можна вважати практично-перетворювальну діяльність соціальних суб'єктів; для різних соціальних суб'єктів вони можуть набувати різного соціального значення: від інституціоналізованого до неприйнятного "ворожого"; вони є базовим компонентом соціального механізму правової системи суспільства, оскільки формуються завдяки соціально-правовим взаємодіям соціальних суб'єктів і становлять основу соціальної структури правової системи; вони завдяки праву як необхідній умові будь-якого суспільства певною мірою обмежують дії та поведінку соціальних суб'єктів, долаючи дисбаланс між індивідуальними та суспільними інтересами; вони складають і підтримують статусно-рольову структуру соціального механізму правової системи, забезпечуючи її відносну сталість, стабільність і якісне відтворення.

Соціально-правові відносини існують і відтворюються виключно на основі консенсусно визначеної й унормованої системи правил, норм і цінностей, тобто на праві, в якому втілюються соціальні цінності: свобода і захист особистості, рівні можливості для всіх членів суспільства реалізовувати своє право на життя, працю, відпочинок, освіту тощо, рівність їх перед законом.

Вплив соціального механізму на правову систему держави великою мірою визначається станом її статусно-рольової структури, зокрема соціально-правовими статусами й соціально-правовими ролями суб'єктів соціально-правових відносин. Під *соціально-правовим статусом* розуміють таке співвідносне становище суб'єкта (індивіда, групи, спільноти тощо) у соціальному механізмі правової системи суспільства, яке визначається його соціальним становищем (рів-

нем освіти, посадою, престижем, авторитетом тощо), громадянством, сукупністю відповідних до нього прав, гарантій і обов'язків, а також соціально-правовою роллю в соціально-правових відносинах, що складаються в правовому просторі певної соціальної сфери його життєдіяльності відповідно до панівних правових цінностей і норм. Використання соціально-правового статусу сприяє поясненню життєвого стану людини як у соціальній, так і в правовій системах одночасно, розширенню її регуляторних можливостей у соціальному впливі на функціонування правової системи.

Статусно-рольова структура соціального механізму правової системи справляє регуляторний вплив на правову систему, оскільки соціальні суб'єкти, які мають певні соціально-правові статуси, можуть і здатні впливати або на розширення, або на звуження правових та законодавчих меж соціально-правових відносин.

Реалізація соціально-правового статусу суб'єктів соціально-правових відносин здійснюється завдяки соціально-правовим ролям. *Соціально-правову роль* пропонуємо розглядати як модель соціально-правової поведінки соціальних суб'єктів, що мають у соціальному механізмі правової системи певні соціально-правові статуси, дотримуються соціальних і правових норм, яка визначається наявними правовими очікуваннями інших громадян щодо визнання верховенства права. Тобто соціально-правова роль відображається сукупністю правових норм, приписів, що пов'язуються із соціально-правовими статусами. Так, наприклад, від працівника будь-якого підприємства очікують роль сумлінного виконавця своїх професійних обов'язків відповідно до нормативних і правових норм, які виписані у відповідних законах про працю; від учителя – освітньої діяльності, що визначається законами про освіту; від політика – політичної діяльності в межах відповідного правового поля; від судді – захисту прав людини на основі цивільного права тощо.

Соціально-правова роль держави полягає в тому, що вона має визнавати людину, її життя, недоторканність, честь і гідність як найвищу соціальну цінність, забезпечувати відповідні умови для здійснення нею прав та свобод, виконання своїх обов'язків. Держава несе відповідальність перед людиною й перед суспільством за свою діяльність і за допомогою права (перш за все, конституційного) "закріплює відповідний правовий статус особистості та громадянина, забезпечує кожній людині однакові можливості в користуванні суб'єктними правами і виконанні обов'язків" [5, с. 45].

Основні права і свободи людини, які становлять основу її соціально-правового статусу та відповідної йому соціально-правової ролі, що забезпечують виконання нею своїх громадянських, професійних, по-

літичних, економічних, соціальних, екологічних, сімейних, культурних, особистих прав-гарантій та основних обов'язків, закріплює Конституція як Основний Закон держави.

Основним принципом регуляторного впливу соціально-правової структури соціального механізму на правову систему, зокрема її соціально-правові відносини, є *право* як "сукупність загальнообов'язкових суспільних відносин, норм поведінки", що регламентується державою в нормативно-правових актах, які виражають "міру свободи, юридичної відповідальності, соціальної справедливості, рівноправності і рівності громадян і спрямовуються на регулювання і охорону суспільних відносин і соціальних цінностей" [6, с. 298]. Тобто, незважаючи на різні соціально-статусні ролі, суб'єкти соціально-правових де-юре відносин мають однакові можливості користуватися визнаними державою нормативно-правовими умовами, мають однаковий доступ до правових інституцій і очікують такого самого ставлення до себе з боку головного суб'єкта соціально-правових відносин – держави. Наприклад, будь-яке несправедливе утиснення громадянина може бути оскаржене в суді, і кожна фізична чи юридична особа може отримати сатисфакцію в разі її незаконної образи.

Однак у реальній площині українського суспільства, тобто де-факто, рівноправного доступу громадян до захисту своїх прав, на жаль, не простежується. Заможні верстви населення, представники провладних структур користуються привілейованими умовами в судових інституціях, вони можуть впливати на судові рішення, які нерідко вирішують судові суперечки в інтересах певних громадян, нехтуючи законом або інтерпретуючи його не на користь потерпілих. Не випадково серед населення поширеним є прислів'я: "Закон – що дишло, куди повернеш – туди й вийшло". А це означає, що статусно-рольова структура соціального механізму правової системи є деформованою, оскільки не всі актори виконують соціально-правові ролі, передбачені їх соціально-правовими статусами.

Наші дослідження [7] дають підстави стверджувати, що однією з основних причин такої ситуації в Україні є низький рівень правосвідомості більшої частини населення, що виявляється або в правовому нігілізмі посадових осіб, або в правовій безпорадності громадян. У значній частині населення залишаються несформованими правові інтереси, а відтак, і неусвідомленим достатньою мірою їх соціально-правовий статус. За необхідності переважають позаправові, більш доступні способи захисту законних прав або отримання законних пільг, наприклад, такі, як високий посадовий статус родичів, приятелів, кумів в управлінській ієрархії на міському, обласному чи республіканському рівні влади.

Багато керівників і службовців владних структур, зокрема в правовій сфері, не мають тих професійних і моральних якостей, яких вимагає від них посадовий статус. В органах правової системи наявні хабарництво й корупція. Недосконалою є судова система. А це означає, що держава в особі її правоохоронних органів ще не створила сприятливих умов для реалізації громадянами своїх конституційних прав і, отже, для усвідомлення ними повною мірою свого правового статусу.

На жаль, і ціннісно-нормативні системи суб'єктів правової системи в Україні не відповідають загальноцивілізаційним цінностям, а сама система права, у тому числі Конституція, потребує вдосконалення. Соціально-правові ролі, які суб'єкти правової системи повинні виконувати відповідно до своїх правових статусів, мають деформований, вузькокорисливий характер.

Причина, напевно, полягає в тому, що в Україні порушено ціннісно-нормативну основу соціально-рольової структури соціального механізму, що не сприяє її ефективному регулятивному впливу на правову систему.

Оскільки соціально-правові відносини становлять базис соціального механізму регулювання правової системи, виникає необхідність з'ясувати їх інституційний характер і ціннісно-нормативну регуляцію.

Проблема формування ціннісно-акцентованих соціально-правових відносин і таких, що відповідають суспільним вимогам, не втрачає своєї актуальності в будь-якій державі (навіть у країнах із розвинутою демократією) та в будь-який період її розвитку. Це зумовлено тим, що серед суб'єктів соціально-правових відносин завжди існували, існують і будуть існувати такі, які всупереч соціальним або правовим нормам прагнуть реалізувати свої індивідуалістичні чи групові інтереси, незважаючи на свій соціально-правовий статус.

Наразі життєва практика свідчить, що характер соціально-правових відносин, який домінує в певному суспільстві або певній соціальній спільності, суттєво впливає на ступінь дотримання громадянами правових принципів співжиття. Суб'єкти соціально-правових відносин системно включені в певні соціальні інститути. Вочевидь, одну з провідних ролей у формуванні та функціонуванні соціально-правових відносин відіграють різні соціальні інститути.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати наявність великого значення діяльності та властивостей соціальних суб'єктів у правовій системі. Це значення підкре-

плюється вживанням терміна "соціально-правова система". Серед чинників впливу соціальних суб'єктів на цю систему є соціально-правовий статус, ціннісно-нормативні якості суб'єктів правової системи, соціально-правові ролі окремих суб'єктів та загальною статусно-рольовою структури правової системи. Соціально-правова роль відображається сукупністю правових норм, приписів, що пов'язуються із соціально-правовими статусами. Соціальні суб'єкти справляють регуляторний вплив на функціонування соціального механізму правової системи. Значення соціальних суб'єктів у правовій системі зумовлює використання терміна "соціально-правові відносини".

Статусно-рольова структура соціального механізму правової системи в сучасній Україні є деформованою, оскільки не всі актори виконують соціально-правові ролі, передбачені їх соціально-правовими статусами. Однією з основних причин такої ситуації в Україні є низький рівень правосвідомості більшої частини населення.

Список використаної літератури

1. Теория государства и права : курс лекций / [под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
2. Погорілко В. Правова система – система права – система законодавства суверенної України / В. Погорілко, М. Малишко // Право України. – 1993. – № 9–10. – С. 10–13.
3. Варданянц Г.К. Социологическая теория права : монография / Г.К. Варданянц. – М. : Академический Проект, 2007. – 439 с.
4. Луць Л. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти / Л. Луць // Право України. – 2002. – № 9. – С. 7–10.
5. Правознавство : підручник / [авт. кол. С.Е. Демський, В.С. Ковальський, А.М. Колодій та ін. ; за ред. В.В. Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.
6. Демичева А. Право / А. Демичева // Соціологічна енциклопедія / [укл. В.Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с. – (Серія: Енциклопедія ерудита).
7. Огаренко Т.О. Социологическая рефлексия статусно-ролевой структуры общества в формировании социально-правовой системы / Т.О. Огаренко // Соціологічні дослідження : зб. наук. пр. / [гол. ред. Б.Г. Нагорний] ; Східноукр. націон. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. В. Даля, 2010. – № 9. – С. 104–114.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2013.

Огаренко Т.А. Свойства и значение субъектов социально-правовых отношений в правовой системе

В статье рассматриваются вопросы влияния субъективного фактора на правовую систему общества. Раскрывается роль социальной структуры социально-правовой системы, значение социально-правового статуса субъектов, статусно-ролевой структуры правовой системы. Отмечается регулятивная роль в социальном механизме правовой системы ее субъективной составляющей.

Ключевые слова: субъекты социально-правовых отношений, социальные механизмы правовой системы, социально-правовой статус, социально-правовая роль, социально-правовые отношения, социально-правовая система, социально-правовое государство.

Ogarenko T. Features and meanings of the subjects of social and legal relations in the legal system

The article considers the matters of the subjective factor influence on the legal system of the The presence of importance and characteristics of social subjects in the legal system is stipulated. This value is emphasized by the use of the term "socio-legal system". Among the factors affecting social subjects in this system are the following: a socio-legal status, value-normative features of the subjects of legal, social and legal role of individual factors and the general structure of the status and role of the legal system. Socio-legal role is shown as a set of legal rules, regulations, linked to the social and legal status. Social subjects have a regulatory effect on the functioning of the social mechanism of the legal system. The value of social subjects in the legal system requires to use the term "social and legal relations".

Status and role structure of the social mechanism of the legal system in modern Ukraine is deformed because not all factors fulfill social and legal role provided by their social and legal status. One of the main reasons for this situation in Ukraine is the low level of legal awareness of most of the population

Now life experience shows that the nature of social and legal relations, which dominates in a given society or a particular social community, influences the degree of compliance with the legal principles of the citizens of the community. Subjects of the social and legal relations are systematically included in certain social institutions. Obviously, one of the leading roles in the formation and functioning of social and legal relations is given to a variety of social institutions.

Key words: subjects of social and legal relations, social mechanisms of legal system, relative and legal status, social and legal role, social and legal relations, social and legal system, social and legal state.